

Türkmen Halk Şairi Şâbende'nin Hocamberdi Han Destanı *

(Hodjamberdi Khan Epic by the Turkmen Folk Poet Shabende)

Hüseyin ERYILMAZ¹

Makale Bilgileri

Öz

Article History

Alındı/Received:

25/05/2022

Düzeltilme alındı/ Received
in revised form:

14/06/2022

Kabul edildi/Accepted:

16/06/2022

Article Type:

Araştırma Makalesi
Research Article

DOI:

10.48174/buaad.51.3

Destanlar bir milletin tarihî ve kültürel kimliğini yansıtan aynı zamanda tarihsel gelişimine de katkı sağlayan önemli halk edebiyatı ürünlerindedir. Türk Dünyası edebiyatlarında yer alan destanlar, genel olarak halk kahramanlarının hayatlarını, yaşadıkları maceraları ve toplulukların hafızalarından silinmeyen birtakım olağanüstü olayları konu edinirler. Nazım ve nesir biçiminde oluşan destanlar geleneksel bir dil ve geçmişten gelen anlatım usullerine göre bir dinleyici kitlesi önünde anlatılmışlardır. Türkistan'daki Türk topluluklarından olan Türkmenistan Türklerinin halk edebiyatındaki destanlarda kahramanlık, aşk ve din konuları işlenmiştir. Ayrıca sözlü kültür belleği hâline gelen ve tarihsel olaylardan da bünyesinde izler bulan destanlar Türkmenler arasında yaygın bir şekilde icra edilmişlerdir. Bu destanların bir kısmı anonim olup bir kısmı ise belirli bir icracı tarafından oluşturulmuş veya tasnif edilmiş destanlardır. 18. yüzyıl Türkmenistan sahası halk şairlerinden olan Abdullah Şâbende de bu tarz halk şairlerinden biridir. Şâbende, İran-Türkmen ilişkileri temelinde Hocamberdi Han Destanı'nı oluşturmuştur. İran'da boy gösteren Türkmenlerin hâkimiyet arayışları, bu hâkimiyeti elde etmek için yapılan askerî seferler ve yaşanan duygusal olaylar Hocamberdi Han Destanı içinde yer almaktadır. Şâbende adlı halk şairi, eserini bir icra ortamında anlatır gibi kaleme alarak adeta destan içerisindeki olaylar silsilesine okuyanı dahil etmiştir. Çalışmada genel hatlarıyla destan tanımı ve Türkmenistan'da kullanılan destan terimlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Hocamberdi Han Destanı'ndaki olaylardan yola çıkarak destanın tarihsel dönemi ve destan yazarı Şâbende'nin hayatına değinilmiştir. Sonrasında destanın özeti verilerek bu destanın Türkiye'de tanınması ve araştırmacılara kaynaklık etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Abdullah Şâbende; destan, halk kültürü; Hocamberdi Han.

© 2022 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Eryılmaz, H. (2022). Türkmen halk şairi Şâbende'nin Hocamberdi Han destanı. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 41-57. doi:10.48174/buaad.51.3

Summary

Many events in history have deeply affected people. These events were sometimes a great disaster, sometimes a war or a historical event that left a trace. That's why epics have been transmitted from generation to generation by staying in the minds of people. The Turks, too, have experienced important events from the moment they appeared on the stage of history. As in other Turkish communities, Turkmens have a wide oral cultural treasury. Turkmen epics were told anonymously and expanded from language to language. However, in addition to anonymous narratives, epics created by writers or poets who witnessed the events in their own period were also found.

* Bu çalışma "Türkmenlerin Hocamberdi Han Destanı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, ery_hsy_tr@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6104-5996

Especially in the 18th century, which was the transformation of Turkmen writing from a dictionary to written literature, it was instrumental in taking place in the literary culture that was transferred to writing in this date. This century is also the century in which some political, social and economic developments were experienced rapidly in Turkmen history. On the one hand, the political struggle of the Turkmen, and on the other hand, the enemies who tried to hold them in their grip, also existed in this century.

Here, the Turkmen peoples are not indifferent to the trust in these rapidly developing events, and these are the events that are experienced in the pens. The Turkmen folk poet Abdullah Shabende, who witnessed his period in this century, became one of the personalities that marked the century he lived in with his poems and epics. In Shabende's poems, love, grinding and advice, patriotism, courage and valor are masterfully handled. Besides his poems, the poet also has a travelogue type work that tells about the places he has visited. Again, the epics of "Gül-Bilbil", "Shabehram" and "Hodjamberdi Khan" are important works that show the poet's literary side. Among them, Hodjamberdi Khan Epic is about the struggle for the reign of Agha Mohammed Shah, who was the Qajar ruler of the Turkmen in the 18th century, in Iran. Shabende has a close relationship based on friendship with Hodjamberdi Khan, a Turkmen chief who lived in the same period. Thereupon, Hodjamberdi Khan joined Agha Mohammed Shah's expeditions. Thus, the poet described the expeditions he participated in, being away from his hometown and his family, and the difficult days he lived in a poetic language.

Let's take a brief look at Abdullah Shabende's life. The poet was born in 1720 in the Taşoğuz district of Turkmenistan. He belongs to the Yomut tribe of Turkmen. After completing his madrasa education, he went all over the country and became famous by singing poems and epics there with his friends. He became one of the important poets who had knowledge of philosophy, literature and history in his period. In the same period, he made friends with names such as Mahtumkulu. In this respect, Shabende is one of the names that should be known in Turkey in terms of both Turkmen literature and Turkish World literature. As a result of scientific research, there are very few studies on his name and works in Turkey. Our aim is to make his name and especially the Epic of Hodjamberdi Khan better known in the scientific world.

In our study, we will first touch on the concept of epic and the terms of epic used in Turkmenistan. Then, we will try to understand the historical period in which the epic was written, based on the events that took place in the Epic of Hodjamberdi Khan. After giving information about the life and works of the epic writer Abdullah Shabende, we will give a summary of the epic. In this way, the Epic of Hodjamberdi Khan, which includes the situations and historical events of the Turkmen in a certain period, will be scientifically introduced in Turkey. It will be our main goal to attract the attention of researchers in this field by getting the literary products of the Turkmen people to be recognized more in Turkish literature.

Keywords: Abdullah Shabende; epic; folk culture; Hodjamberdi Khan.

GİRİŞ

Destan kavramı anlam, içerik ve kapsam bakımından çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir. Türk lehçelerine bakıldığında destan kelimesinin karşılığında Yakut Türklerinde "olongo", Kırgız ve Kazak Türklerinde "ölöng" sözcüğünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türk dillerinde genel olarak yer alan "sab/saw" kelimesi söz, nutuk, atalar sözü, kıssa, hikâye gibi anlamlarla destanı karşılamıştır. "Olongho, sab, saw, irtegi, yır, cır, comok" gibi sözcüklerin yanında İslâmiyet'in kabulüyle beraber güneyde yaşayan Türklerde Farsça "dâstân" veya "destân" kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimenin ilk kez nasıl kullanıldığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte 9-11. yüzyılda yazılı edebiyatın etkisiyle Türk dili ve lehçelerine girdiği tahmin edilmektedir (Elçin, 1977: 90-91). Farsçadan alınan destan kelimesi, Farsçada mesel, hikâyet, dâstân, dâğıstan gibi kullanımlara da sahiptir. Kelime, Türkiye Türkçesine birtakım ses ve şekil değişikliğine uğrayarak "destan" şekliyle girmiştir. İslam dininin etkisiyle kullanımı artan bu kelime; anlatı, masal, geçmiş hikâyeler veya kıssa gibi anlamlarıyla da kullanılmıştır (Çobanoğlu, 2015: 14).

Destan kelimesi karşılığında farklı kavramlar da kullanılmıştır. Bu kavramlara örnek olarak “*epope, hikâye, masal*” (Develioğlu, 1982: 201), “*kıssa, masal, hikâye*” (Naci, 2006: 472) ve “*hikâye, masal, sergüzeşt, bir vaka hâli hikâye eden manzume*” (Sami, 2016: 598) gibi kelimeler verilebilir.

Türk dünyası ve edebiyatlarına baktığımız zaman destan ile ilgili farklı kavramlar görülmektedir. Destan kelimesinin kullanılmasıyla birlikte eş zamanlı ve genel olarak Türk topluluklarında “*alıptığı numax, comok, jomok, cır, jur, batırcılar cırı, maadırlıg tool, kay çörök, alongho, boy, epos, irtegi, ertegi*” şeklindeki kavramlar kullanılmıştır (Çobanoğlu, 2015: 13).

Destan ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bunların başında ilk olarak Türkçe Sözlükte “*Farsça destân ed. 1. Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope: Manas, Şehname, İlyada, Kalevela birer destan örneğidir. 2. Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. 3. Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri: Üç Şehitler Destanı, Çanakkale Destanı*” şeklindeki genel bir tanımlama bulunmaktadır (TDK, 2005: 510).

Türk halk edebiyatı alanında uzmanlaşmış bilim insanları destan ile ilgili tanım ve tasnif çalışmalarında bulunmuşlardır. Faruk Kadri Timurtaş'ın görüşüne göre destanlar: “*Tarihten önce veya tarihin başlangıcı sırasında oluşurlar ve bir milletin geçirdiği maceraları, yetiştirdiği kahramanları, tabiat, dünya ve toplum hadiseleri hakkında düşüncelerini, bunlar karşısında aldığı durumları anlatırlar. Konuları din ve kahramanlıktır*” (Timurtaş, 1981: 3).

Destan kavramını tanımlama yoluna giden Pertev Naili Boratav ise destanı “*Toplumla ferdin kaynaştığı, fertle toplum arasındaki tezatların konu oluşturacak kadar kuvvetlenmediği dönemlerde toplumun arzularını sembolleştirerek etkili unsur haline gelen kahramanın, ait olduğu toplumun dışındaki kuvvetlerle, mesela ilahlarla, tabiatla, afetlerle veya başka milletlerin kahramanlarıyla mücadelesinin romanıdır*” şeklinde tanımlamıştır (Boratav, 1945: 73).

Sanatta ve edebiyatta kimliğini tam olarak kazanamayan efsanelerden sonra ortaya çıkan, kadim boyların, ulusların ve milletlerin geçmişlerinde meydana gelen olayların tasvirini nazım şekliyle ele alan halk edebiyatı ürünü destan; zaman ve mekân bağlamında oluşan uzun metinlerdir. Sözlü olarak icra edilen destanlar, toplumların hatıralarında ve millî bilinçlerinde kalan büyük göç, kuraklık, din ve olağanüstü olayların teşekkül etmesiyle oluşmaktadır. Bir milletin kahramanlıkları, fedakarlıkları, felaketleri, hedefleri ve var olma mücadeleleri ozanlar tarafından söylenmiştir (Elçin, 2004: 72).

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak destanlar için bir milletin kültürel kimlik hafızasında yer alan, milletleri etkileyen olaylarla bezenmiş, canlı, büyük ve coşkulu anlatımlara sahip olan, genellikle kahramanlık, aşk, din ve tarih konularını ele alan bir anlatı türü tanımını yapmak mümkündür.

Destanların oluşması için birtakım aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Destanlar, gerekli olan aşamaları tamamladıklarında ancak destan olarak nitelendirilebilirler. Bununla ilgili olarak Zeki Velidî Togan, destanların oluşumu hakkında ilk aşamada herhangi bir milletin farklı zamanlarda hafızasını uzun zaman meşgul eden olayların halk şairleri tarafından söylendiğini, ikinci aşamada gerçek bir oluşmanın olması için o milletin tümünü ilgilendiren tarihî maceralar, ahlakî ve fikrî sarsıntıların önceki destan parçalarıyla birleşmesi gerektiğini ve son olarak da bu aşamaların üzerine büyük bir olayın cerayan etmesi ve bir halk şairinin milletin zihninde kalan levhaları millî bir bilinç dahilinde yeniden düzenleyerek bir destan meydana getireceğini belirtmiştir (Togan, 1931: 2).

F. Köprülü de Zeki Velidî Togan'ın destanların oluşumu hakkındaki görüşüne benzer bir görüşe sahiptir. Köprülü, bir milletin varlığından ve ruhundan teşekkül etmiş destanlara “millî destan” adını vermiştir. Millî destanların ortaya çıkması için bir milletin seviye olarak aşağı bir yerde olması ve yaşamı içerisinde çok büyük olaylarla karşılaşması gerekmektedir. O milletle beraber yaşayan halk şairlerinin yaşanan olayları parçalar hâlinde icra etmeleri ve bu parçaların yeni olaylarla birleşmesi veya kahraman etrafında toplanmasıyla birlikte millî bir bilinç ihtiyacı sırasında dağınık olan parçaların bütün hâline gelmesi, “millî destanı” oluşturmuştur (Köprülü, 1980: 41-42).

Destanların oluşması için M. Öcal Oğuz ise birtakım adımların gerekliliğini belirtmiş ve bu adımları şu şekilde özetlemiştir:

- “1. İlk olarak destanı yaratan topluluğun destan devri diye adlandırabileceğimiz bir dönemde yaşaması gerekir.
2. Destanı yaratan topluluğun sözlü geleneğe sahip olması gerekmektedir.
3. Destanın teşekkülüne ilham veren bir çekirdek vak'a'nın olması gerekmektedir.
4. Bu vaka bir ozan tarafından edebî bir metin hâline getirilmelidir.
5. Toplum destan devri diye adlandırdığımız zamanı tamamlamadan sözlü gelenekte yaşayan bu metin tespit edilmelidir” (Oğuz, 1998: 133-134).

Destanların işledikleri konular, tarihi tam yansıtmasa da destanı oluşturan milletlerin millî eğilimleri, gösterdikleri anlayış, tutum ve davranışları o millet hakkında bir fikir vermektedir. (Şimşek, 2007: 257). Böylelikle destanların tanımlarından hareketle daha çok “kahramanlık, din, olağanüstü unsurlar, dış güçlerle yapılan savaşlar, mahallî kavgalar ve isyanlar, göç ve kuraklık” (Karasoy, 1991: 39) gibi konuların destan metinlerinde yoğunlukla çeşitlendiği ve şekillendiği değerlendirilmektedir. Bu sebeple destan metinlerinde işlenen konular gerçek, gerçeğe yakın ya da gerçek üstü konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkmenistan halk edebiyatında destan kavramı yerine kullanılan terimlere değinmeden önce Türkmen destancılık geleneğine kısaca değinmek gerekmektedir. Bu geleneğin oluşmasında en büyük katkı “bahşı” adı verilen kişilere aittir. Bahşı kelimesine ilk olarak Uygur metinlerinde

rastlanılmıştır. Kelime, “türkü söyleyen”, “ağalık eden/yol gösteren”, “halk söyleyicisi” gibi anlamlara sahiptir. Türkmenistan’da destancılık geleneği kapsamında bahşılar, icra yöntemleri, meselelere bakış tarzları ve hafızalarındaki repertuarları bakımından “tirmeci bahşı” ve “destancı bahşı” olmak üzere iki kategoriye ayrılmışlardır. Bunlardan “tirmeci bahşı”, destanlarda bulunan şiirleri söyleyen, şairlerin koşmalarını dile getiren bahşı iken “destancı bahşı” ise kendisine ait olan ya da başka şairlerin destanlarını icra eden bahşıdır (Kalenderoğlu, 2010: 50-54). Destancılık geleneği içinde bahşılar, destanlarını toy adı verilen büyük merasimlerde anlatırlar. Bahşı, kendisine ayrılan bir yere geçerek oturur ve destanını icra eder. Destanı icra etmeden önce “tirme” adı verilen şiirler söyler ve bu şiirleri söylerken elindeki çalgı aletinden faydalanır. Daha sonra destan anlatımına geçen bahşı çeşitli canlandırma ve taklitlerden de yararlanarak icrasını sürdürür, destanı bitirme aşamasına geldiğinde “balsayat” adı verilen şiirlerle icrasını sonlandırır (Şahin, 2009: 251-258). Bu bilgiler ışığında Türkmen halk edebiyatında bahşılardan bahşılarda anlatılan destanlar için kullanılan terimlere değinmek gerekmektedir.

“Epos”, kahramanlık konusunu içeren destanlar için kullanılan bir terim olarak Batı dillerinde “epope” veya “epik” adlandırmalarıyla yer almaktadır. Türkmen Türkçesinde ses ve şekil değişikliğine uğrayarak “epos” adını almıştır. Bu kullanım daha çok bir tür adı olarak küçük ve büyük çaplı kahramanlık konulu eserler için kullanılmıştır (Ekici, 2002: 28-29).

“Dessan” olarak ifade edilen terim ise Türkmen edebiyatında “*Halk anlatmalarında ve klasik edebiyatta şiir ile kıssa karışımında olan söylenceler, kahramanlık temasıyla yazılan eserlerdir*” şeklinde tanımlanarak halk hikâyesi tarzında anlatmalar olarak ifade edilmiştir (TDDS, 2016: 276).

Türkmen halk edebiyatında destan terimi yanında kullanılan bir başka terim ise “avtorlu dessan” terimidir. Bu terimin başında bulunan “avtor” kelimesinin anlamı “*yazar, müellif*” (TTS, 1995: 37) olarak bilinmektedir. Destan kelimesiyle birleştiğinde bu terim, yazarı veya icracısı belli olan destan anlamını taşımaktadır. Hocamberdi Han Destanı da yazarı belli olduğu için avtorlu dessan kategorisine giren bir Türkmen halk destanı örneğidir.

“Anonim dessan” terimi ise avtorlu dessan teriminin zıttı olarak Türkmenler arasında kullanılmaktadır. Bu terimi karşılayan destanlar, ana metin etrafında bilinmeyen destan söyleyicileri tarafından farklı zamanlarda ve farklı yerlerde anlatılan yazarsız olarak dilden dile icradan icraya söylenerek anonim dessan kavramının ortaya çıkışına vesile olmuşlardır (Mametyazov, 1998: 41-429).

Türkmen halk edebiyatında destan terimi ile beraber kullanılan ve üzerinde durduğumuz son terim ise “ertegi eposu”dur. Terim hakkında bilgi vermeden ilk önce “ertegi” kelimesinin anlamı hakkında bilgi vermek gerekir. Türkmen Diliniñ Sözlüğü adlı eserde bu kelime “*fantastik vakaları beyan eden halk anlatısı, hikâye*” şeklinde açıklanmıştır (TDS, 1962: 394). Epos kelimesi ile

birleştiğinde “erteği eposu” terimi, masal ve destan karışımı anlatıları ifade etmektedir. Bu adlandırmanın problemi ise bu terimin destanı mı yoksa masalı mı karşıladığının tam kavranamamış olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Türkmen halk edebiyatında yerini alan “erteği eposu”, bir ara tür olarak değerlendirilmektedir (Aça, 2006: 90).

Türkmen Şairi Abdullah Şâbende'nin Hayatı ve Eserleri

18. yüzyıl Türkmen halk edebiyatında hem yazdığı şiirler hem de icra ortamında dile getirdiği destanlarıyla önemli bir yere sahip olan Abdullah Şâbende, sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçişte büyük rol oynayan Türkmen halk şairi olarak edebiyat dünyasında yerini almıştır. Arap ve Fars edebiyatlarının etkilediği ortamda bulunan Şâbende, kendi döneminde Türkmen edebiyatında öne çıkan isimler arasında bulunan Nurmhammet Andalib, Dövlətmemmet Azadi, Şeydayi, Mahtumkulu, Gayıbı ve Magrubi gibi şairlerle yakın arkadaşlık kurmuştur (Çonoğlu, 2011: 337). Böylelikle Şâbende, kendi üslup ve tarzı ile Türkmen halk edebiyatına katkı sağlamıştır.

Şâbende, tam net olmamakla birlikte 1720'li yıllarda Türkmenistan'ın Taşoğuz ilinin Aktepe adıyla anılan ve bu yerin etrafında bulunan Vas yerleşkesinde doğmuştur. Asıl adı Abdullah'tır. Mezar taşındaki bilgiye göre ismi Abdunazar'dır. Türkmenlerin Yomut boyunun Gocak aşiretine bağlıdır. “Şâbende” ismi şairin edebî mahlasıdır (Atayev, 2010: 316).

Şairin mahlasını almasıyla ilgili olarak bazı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden biri ise şöyledir: Abdunazar'ın çok sevdiği dostlarından biri İran padişahının askerlerine karşı savaştığı bir savaşta esir düşer. Şair dostunu aramaya, sorup soruşturmaya başlar. Soruşturma sırasında rastladığı biri ona “Senin dostun şaha kul oldu, onu esir edip İran'a alıp gittiler.” der. Ardından Abdunazar kendi kendine “Sen şimdiden sonra kendine Abdullah deyip durma. Şaha esir olan mert kardeşin gibi senin ismin şahın kulu anlamına gelen Şâbende'dir.” diyerek kendi mahlasını kendisi koymuştur (Begmekov vd., 2010: 127).

Şâbende'nin babasının adı Mâmi, annesinin adı ise Dövlətbike'dir. Şairin babası Mâmi, o dönemde Hive medreselerinde hoca olan ve halk tarafından tanınan ve saygı duyulan bir kişidir. Bundan dolayı halk arasında ona “Mâmi Molla” demişlerdir. Mâmi Molla öz evladı olan Abdullah'ın bilgili ve eğitilmiş biri olmasını amaçlamıştır. Oğlunu ilk önce köy mektebine göndermiş ardından da Hive medresesinde okutarak onu yetiştirmiştir. Şair, medresede okurken devrin dinî hassasiyetlerine göre eğitim alarak hem İran hem de Türk edebiyatlarına, Doğu'nun tarihine, felsefesine ve birçok ilmine vâkıf olmuştur. Şâbende iyi bir şair olmasının yanında, çok iyi bir sâzende ve aynı zamanda seyis olarak kendini yetiştirmiştir. Şair bu hünerini sergilemek için halk arasında icra olunan toylara ve yarışlara katılmıştır. Katıldığı yarışlarda iyice tanınan şairin yetiştirdiği atlar kendi yaşadığı

bölgelerin dışında Türkmenistan'ın diğer bölgelerinde de şampiyon olmuştur. Atlarla olan tecrübesi ve yeteneği sayesinde halk ona “seyisler seyisi” unvanını vermiştir. Şair, yazdığı şiir ve destanlarda at ile ilgili hünerini de göstermiştir (Atayev, 2010: 317).

Aynı dönem içerisinde büyük bir yere sahip olan şahsiyetlerden Mahtumkulu, Şâbende ile bir toyda karşılaşmıştır. Mahtumkulu ile beraber Şâbende toyda şiirler söylemiş ve saz çalmışlardır. Birlikte Vas, Özboy ve Üstyurt'a gitmişler buraları gezmişlerdir. Ardından Mahtumkulu'nu Etrek ve Gürgen'e misafirlğe çağırın Şâbende, Mahtumkulu'nun obasına giderek orada da misafir olmuştur. Orada şairin sonradan yakın arkadaşları olacak şairler de bulunmuştur. Halk arasında bu tanışmaya ait bir rivayet ortaya çıkmıştır: Şâbende'nin misafirliğinde Kemine ve Talibî, Ahal'a doğru gitmişlerdir. Yolda giderken güzel bir at görmüşler ve bu atı görür görmez Şâbende “*Gözelim*”, Kemine “*Zülpüñ*” ve Talibî ise “*Gezme Yırtık Cinde Bilin*” adlı şiirleri yazmışlardır. Şâbende şiir söylemesinin yanında bir başka hüneri olan saz çalmasıyla da tanınmıştır. Saz ile ilgili çalışmalar yapan Profesör W. Uspenski'nin “*Türkmen Sazı*” adındaki çalışmasında Türkmenistan'ın önemli sâzendelerinin arasına Şâbende'yi de dahil etmiştir. Şair şiirlerini saz ile buluşturarak söylemiş, destanlarını saz ile beraber halkın önünde ustalık ile icra etmiştir (Atayev, 2010: 318).

Abdullah Şâbende, kendi obasında bulunan Meñli adındaki bir kız ile evlenmiştir. Bu evlilikten Seyitnazar, Döwletnazar, Memmetnazar ve Annameñli adında dört çocuk olmuştur. Aradan çok geçmeden Şâbende'nin eşi Meñli vefat etmiştir (Begmekov vd., 2010: 129). Şâbende, tahminen 1800 yılında vefat etmiştir. Mezarı Vas şehrinde Âşık Aydın'ın mezarının civarındadır. Şâbende'nin torunları bugün Taşoğuz ilinin Göroğlu civarında ve Köneürgeç etrafında yaşarken bir kısmı da Karakalpakistan dolaylarında yaşamaktadırlar (Atayev, 2010: 319).

Şâbende, Türkmen halk edebiyatının yazıya geçtiği dönemde sanatını icra etmiş ve yazdığı şiirlerle unutulmaz eserler ortaya koymuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında bizzat kendisinin kaleme aldığı 23 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerinde aşk, nasihat, öğüt, ahlak, karşılıklı atışma, soru sorma şeklinde farklı gruplarda örneklere de rastlanılmaktadır. Destan şeklinde eserler de veren Şâbende'nin bilinen destanları “Gül-Bilbil”, “Şabehram” ve “Hocamberdi Han” adındaki destanlarıdır (Özbay, 2019: 198).

Şâbende'nin şiirde mahir oluşu şiirlerinin halk tarafından sevilip okunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca konu ve temalarının halk diliyle yazılmış olması ve döneminin tarihî olaylarına ışık tutması şiirlerinin bilinmesine katkı sağlamıştır. Şâbende'nin şiirlerinde mektep ve medrese dilinin etkisi de vardır. Sözlü edebiyatın etkisinde olmasına rağmen şiirlerinde yazılı edebiyatın unsurları da bulunur. Şair, şiirlerindeki olayları mümkün olduğunca doğru bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Şiirlerini daha çok koşuk (murabba) tarzında yazmakla birlikte yazılı edebiyatta bulunan kaside, müstezat, mesnevi, muamma gibi diğer türleri de kullanmıştır.

Şâbende'nin şiirlerinde tema olarak genellikle aşk-sevgi, nasihat ve öğüt gibi konular işlenmiştir. Bu temaların işlenmesinde ise şairin yaşadığı olaylar etkili olmuştur (Atayev, 2010: 320). Şâbende'nin şiirlerinin tasnifini M. Övezgeldiyev yapmıştır. Övezgeldiyev şiirleri; aşk-lirik şiirler, didaktik-hayatla ilgili şiirler, türkölü-bilmeceli şiirler ve dinî-mistik şiirler olarak incelemiştir (Şihnepesov, 2010: 204). Şiirlerinin yanında destan türünde vermiş olduğu diğer eserlerine de kısaca değinelim.

Şabehram Destanı: Şâbende bu destanında Doğu edebiyatlarında yaygınlaşmış ve üzerine birçok eser yazılmış olan “Behram Gur” hakkındaki şahsın olaylarını ele almıştır. Behram Gur, tarihî bir şahsiyet olup Sasaniler Devleti'nin hükümdarı I. Yezid'in oğludur. Behram Gur aynı zamanda 420-438 yıllarında İran'da hüküm sürmüştür. Şair, Şabehram adlı kahramanın başından geçen olayları Türkmen ve İran edebiyatında yeniden hatırlatmak ve halkta bu destanların bilinmesi için yankı uyandırmak amaçlarıyla destanı kaleme almıştır. Ayrıca destanda Şabehram'ın yurdu dolanması, il-yurt alması ve kahramanlık göstermesi gibi işler yer almamıştır. Kahraman kendi yurdunda şahlık sürerek uzaklara hayalî olarak gitmiştir. Destanda devler, periler, olağanüstü varlıklar ve fantastik canlılar daima görünmüştür. Şâbende, destanını sade ve açık bir dil ile yazmıştır. Ancak Arapça ve Farsça kelimeler sıklıkla kullanılmıştır. Eserin kısa bölümleri, geçişleri anlattığı için beyan etme usulünde yazılmıştır. Şiir bölümünde ise halkın ve kahramanların konuşmalarına yer verilmiştir. Destanın devamında 5-6 gazel, birkaç muhammes tarzında şiirler vardır. Şiirler 7, 8 ve 11 kelimeli hece ölçüsüyle yazılmıştır (Atayev, 2010: 327-335).

Gül-Bilbil Destanı: Şâbende'nin kaleme aldığı bir diğer destan ise “Gül-Bilbil” adındaki eserdir. Bu destan 18. ve 19. yy. Türkmen edebiyatının mühim eserleri arasında bulunmaktadır. Gül-Bilbil destanı Şâbende'nin yazmış olduğu son destandır. Şair bu eserini 1800 yılı dolaylarında bitirmiştir. Şâbende'nin “Gül-Bilbil” destanını yazmasıyla ilgili birkaç rivâyet anlatılmaktadır. Bunlardan birisi şu şekildedir: Şâbende yaz ayında bir gün Vas boylarında gezerken otluk bir yerde türlü sesler çıkaran kuşların seslerine kulak verip orada oturur. Bulunduğu yerde çöpün kenarında bulunan bir bülbüle bir yılan musallat olup boynunu sarar. Bu gören Şâbende, yılan bülbüle zehrini verecekken ona müdahale ederek bülbülü kurtarır. Kurtarılan bülbül kanatlanıp uçup gider. Ardından Şâbende'nin bulunduğu yerde gözüne bir kitap takılır ve onu okur. O kitapta gül ile bülbül arasındaki aşk anlatılır. Şair de bunu öğrenince destanı yazmaya başlar. Diğer bir malumata göre Şâbende'nin bahar vakti bir bülbülün gülün dikenlerine takılıp onun helak oluşunu görmesinden sonra bu destanı yazdığı belirtilmiştir. Destanda ana tema aşk ve kahramanlık olup ayrıca sevgi, dostluk, vatanseverlik, insan severlik gibi konular da işlenmiştir. Destanın dili açık olmakla birlikte kıssa ve şiir bölümlerinde Çağatay, Arap ve Fars kelimeleri yer almıştır. Şiir bölümleri gazel ve muhammes türleriyle yazılmıştır. Genellikle destanın dili halk diline yakındır. Türkmenistan'da “Gül-Bilbil” destanı defalarca neşredilmiştir. 1913'te destanın taş baskısı yapılmış, 1940, 1948 ve 1963 yıllarında da

müstakil olarak neşredilmiştir. Destanı Ahundov Gürgenli, Baymuhammet Garrıyev ve Muhammetcuma Övezgeldiyev neşretmişlerdir (Atayev, 2010: 336-345).

Hocamberdi Han Destanı: Abdullah Şâbende'nin yazmış olduğu destanlardan biri de makalemizin konusunu oluşturan “Hocamberdi Han” destanıdır. Şâbende 18. yy. içinde devam eden tarihî olayların cümbüşünde yaşamıştır. Hive Hanlığı'nın, Buhara Emirliği'nin ve İran şahının Türkmen topraklarına yaptıkları seferlere şahit olmuştur. Şair, aynı devirde yaşadığı Hocamberdi Han adlı Türkmen hanı ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Anlatıldığına göre Hocamberdi Han, İran şahı ve Kaçar hükümdarı olan Ağa Muhammed Han'ın hizmetine girip onun yaptığı savaşlara katılmıştır. Daha sonra şahın geleceği için facia dolu olaylara da dahil olmuştur. Abdullah Şâbende ise “Hocamberdi Han”ın adını alan aynı adlı bir destan yazmıştır. Ancak şair destanında bu Türkmen hanının halk tarafından dışlandığını, sonrasında onun geleceğinin çetin bir hâl alacağını bilememiştir. Bu durum Şâbende'nin kendi devri içerisinde yaşanan karmaşık tarihî olaylarla dolu zamana yetişemediğini de bildirir. Bundan dolayıdır ki “Hocamberdi Han” destanı da bu zamanda yazılmış bir eser olarak karşımıza çıkmıştır (Atayev, 2010: 319).

Abdullah Şâbende, yaşadığı dönemde tarihsel olaylara şahitlik etmesi, zengin Türkmen kültürünü edebî eserlerinde yansıtması ve diyar diyar gezerek sanatını Türkmen topraklarında yayması onun gerçek bir edebî şahsiyet olduğunun bir göstergesidir. Burada onun hayatını ve kaleme aldığı eserlerine kısa bir değinme fırsatını elde ettik. Böylece bu önemli Türkmen halk şairinin edebî dünyada tanınmasına katkı sağlamış olduk.

Tarih Bağlamında Hocamberdi Han Destanı

18. yüzyılda Türkmenler, yaşadıkları coğrafi bölgelerde dağınık bir şekilde siyasi birlikten yoksun olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türkmenler 18. yüzyılda doğuda Amuderya nehrinden başlayıp batıda Hazar kıyılarına, kuzeyde Hive civarından güneyde Horasan dağlarını içine alan bir bölgede yaşamışlardır. Türkmen boylarından Tekeler, Yomutlar ve Sarıklar 18. yy. içinde Türkmenlerin en önemli boyları olarak kendilerini tarihte göstermişlerdir. Bu boyların bir kısmı Türkmenistan'ın batısında bulunan Balkan, Taşoğuz gibi bölgelerinde yaşarken diğer bir kısmı ise İran'ın kuzeyinde bulunan Astrabat, Etrek ve Gürgen etraflarına yerleşmişlerdir (Musayev, 2012: 142). Bu yüzyıl içerisinde Türkmenler siyasî birlik sağlayamadıkları için İran'da hâkimiyet süren Safevi, Afşar ve Kaçar Devletlerinin egemenliği altında bulunmuşlar, bu zaman diliminde birçok tarihî ve siyasî olaylara şahit olmuşlar hatta bizzat bu olaylarda rol oynamışlardır.

İran'da 18. yüzyıl, otorite boşluğunun yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Zend Hanedanlığı ile bir Türkmen boyu olan Kaçarların arasında geçen mücadeleler baş göstermiştir. Zend Hanedanlığının başında bulunan Kerim Han, Kaçar beyi olan

Muhammet Hasan Han'ı 1759 yılında öldürmüştür. Bunun üzerine İran'da Kaçarların hakimiyet kurma istekleri giderek artmıştır (Aliyev, 2019: 25).

Muhammet Hasan Han'ın ölümünün sonrasında Zendlerin korkusundan Yomut Türkmenlerinin arasına kaçarak sığınan Muhammet Hasan Han'ın oğulları Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kulî Han, Murtaza Kulî Han ve Cafer Kulî Han Zend sarayına geri gelerek Gürgen'de kalmak için Kerim Han'dan izin istemişlerdir. Kerim Han, Ağa Muhammed ve kardeşlerine valilik vererek onları yönetici konumuna getirmiştir. Ancak bu kardeşler güçlerini birleştirerek Zendlere karşı ayaklanma girişimlerinde bulunsalar da bu girişimler Zend komutanları tarafından bastırılmıştır. Kerim Han'ın 1779 yılında attan düşerek ölmesiyle Zend Hanedanlığı ile Kaçarlar arasındaki mücadele daha da hızlanmıştır. Kerim Han'ın ölümüyle birlikte İran'da siyasi kargaşa ve iç karışıklık yaşanan bir dönem oluşmuştur. 1779-1788 yılları arasında İran'da siyasi mücadele Zend hanedan mensuplarınca devam etmiştir. (Aliyev, 2019: 30-31). Bu olayların sonrasında Kaçar beyi Muhammet Hasan Han'ın büyük oğlu Ağa Muhammed Han, İran'da meydana gelen siyasi karışıklıktan istifade ederek yeni bir devlet kurmayı amaçlamıştır.

Ağa Muhammed Han, hem babasının intikamını almak amacıyla hem de tahtını kuvvetlendirmek için Zendlere karşı savaflara girişmiştir. Bu savafların başarıyla gerçekleşmesi için İran'daki Türkmenlerden yardım istemiştir. Türkmenlerin yardımıyla İran'ın kuzeyi Ağa Muhammed Han'ın hâkimiyetine girmiştir. Ağa Muhammed Han'ın gelecekte şah olmasıyla beraber bu Kaçar hanının zalimliği ve acımasızlığı ile adının anılması kaçınılmaz olmuştur. Ağa Muhammed Han, kendisine karşı gelen han ve beylerin tümünü hile ya da zehir ile ortadan kaldırmıştır (Aşırov, 1993: 84). Hocamberdi Han Destanı'nda da ele alınan olaylar daha çok Kaçar mücadelesini ve Ağa Muhammed Han'ın İran'da egemen olmasını ele almaktadır.

Destan'da Kaçar reisi Ağa Muhammed Han, “*Éyran velayatında Akmuhammet şa atlı patışa bar érđi. Aslı Gacar érđi*” (Aşırov, 1993: 7) şeklindeki ifade ile “Akmuhammet Şah” olarak anılmıştır. Hocamberdi Han ise onun veziri olarak gösterilmiştir. Olaylar daha çok Hocamberdi Han'ın üzerinden Kaçar Devletinin mücadelesini anlatmaktadır. Kronolojik bakımdan ele alındığında destanda ilk önce Kirman seferinin yapılması, Zend Hanedanının son üyesinin öldürülmesi ve ardından da Şuşa seferinin tamamlanması ile sonuçlanmıştır.

Ana kahraman olarak Hocamberdi Han, Akmuhammet Şah'ın hizmetine gitmiş ve hanın veziri olarak ona tüm devlet işlerinde yardımcı olmuştur. Hocamberdi Han, şahın huzuruna gelerek Kirman seferinin düzenleneceği bilgisini alır almaz hazırlıklara başlamıştır. Bu kararın ardından destanda ilk sefer düzenlenecek olan yer Kirman şehri olmuştur.

Tarihsel bağlamda bakacak olursak Zend Hanedanının son üyesi olan Lütf Ali Han, Kirman şehrini ele geçirmiş ve bu durumdan haberdar olan Ağa Muhammed Han, Kirman'a saldırmaya

kalkışmıştır. Kış ayı münasebetiyle Kirman'ı kuşatan Ağa Muhammed Han, Kirman'a gıda sevkiyatını da kesmiştir. Kirman halkı Lütf Ali Han'ı saklamıştır (Aliyev, 2019: 39).

Hocamberdi Han Destanı'nda Türkmenler arasında Lütf Ali Han'ın "Oğlan Han" olarak tanındığı ve destan metinde geçen "*Şa Hocamberdi Hanıñ didarina muştak érdi. Hem Oglan Hanıñ üstüne gitmekçi bolup, yığın yığnap durup érdi*" (Aşırov, 1993: 12) şeklindeki ifadeden de Oğlan Han'ın son Zend hükümdarı olduğu anlaşılmıştır.

Bu sırada Ağa Muhammed Han Kirman savaşı için Yomut Türkmenlerine bir ferman göndererek bu savaş için asker verilmesini talep etmiştir. Bu talebin yerine getirilmediği takdirde Türkmenlerin başının kesileceğini, mallarının talan edileceğini ve onların üzerine ceza verici bir savaşın gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Türkmenlere karşı da acımasız davranan Ağa Muhammed Han'ın, 1790 yılında Etrek ve Gürgen civarlarında oturan Türkmenlere karşı kendisine bağlı olmaları amacıyla yanlarına gittiği, bu karşılaşmada Türkmen obalarının talan edildiği, binlerce kişinin öldürüldüğü, Türkmen hanlarının çocuklarının Tahran'a götürüldüğü ve bu çocuklar arasında destanın ana kahramanı olan Hocamberdi Han'ın oğlunun da bulunduğu anlatılmıştır. Ayrıca Ağa Muhammed'in çok zalim ve acımasız bir kişiliğe sahip olduğu ve bu huyunun tüm İran'a yayıldığı da dönem içinde yer almıştır (Aşırov, 1993: 84).

Kirman seferi ile ilgili olarak Hocamberdi Han Destanı'nda Ağa Muhammed Han'ın veziri olarak tanıtılan Hocamberdi Han'ın rolü, büyük bir anlatımla ifade edilmiştir. Bu Türkmen beyinin atlıları eğitmesi ve baskıncılara karşı yapmış olduğu mücadeleleri Ağa Muhammed Han'ın dikkatini çekmiştir. Kirman seferi için Türkmenlerden yardım talep eden Han, bu talebin gerçekleşmesini istemiştir. Türkmen tarihçi Ahmet Annapesov'un belirttiğine göre Ağa Muhammed Han'ın talebini danışmak için Türkmen aksakallıları Hocamberdi Han'a gelmiştir. Hocamberdi Han ise Han'a hizmet etmek için kendisine atlı askerler verilmesini aksakallılardan istemiş, aksakallılar bu isteği geri çevirmiştir. Bu sırada talebi karşılanmayan Ağa Muhammed, Türkmenlerin üzerine gitmiş ve Türkmen hanlarının oğullarını alarak Tahran'a götürmüştür. Onların içinde Hocamberdi Han adlı Türkmen beyinin oğlu da yer almıştır. Bu olayın sonunda Türkmen aksakallıları Hocamberdi Han'a atlı askerler ve silah malzemeleri vermişlerdir. Hocamberdi Han ise bu atlıların başına geçip Tahran'a doğru yola koyulmuştur (Aşırov, 1993: 85).

Destan metninde Ağa Muhammed Han, Hocamberdi Han'ın oğlu Nedir ile Kirman seferine katılmış ardından Nedir'in Şuşa kalesinin fethine katılacağını bahane ederek Hocamberdi Han'a oğlunu vermemiştir. Destanda bu olay Ağa Muhammed Han'ın dilinden şu şekilde anlatılmıştır:

*"Saglıgımda bir kutañlık gel eşit, étmen saña,
Görmüşem meydanda çoñ-çoñ bermişem men ten saña,
Sözleyip ovsapı şerhiñ, vasp édip yetmen saña,*

*Şuşaga sürmek hıyalım, diydim Türkmen saña,
Sag bolup gelsem, Nedirni, valla, biyrin saña” (Aşırov, 1993: 24).*

1794 yılında Kirman’a girerek burayı alan Ağa Muhammed Han, Kirman halkından Lütf Ali Han’ı saklamalarından ötürü öfkesini çıkarmıştır. Şehirde genç yaşlı ayırım yapmadan tüm halkı kılıçtan geçirmiş, emriyle 8000 Kirmalı kız ve kadını Kaçar askerleri arasında paylaşmıştır. Geri kalanlar ise kör edilmiş ya da işkenceden öldürülmüştür (Karadeniz, 2004: 58). Ağa Muhammed Han’ın Kirman seferiyle alakalı olarak Hocamberdi Han Destanı’nda da bu olayları doğrulayıcı bilgiler bulunmaktadır. Destanda Kirman seferi, Abdullah Şâbende’nin anlatımıyla “*Kirman galasına girdiler. Barıp, Kirman galasını aldılar. Oğlan Hanı aldılar. Oğlan Hanı öldürüp, ak-gızillarıñ nökerlerine paylaşıdırıp, ogul-olca, gız-yesir édip. Şa Hocamberdi Hana ağır serpaylar bağş édip, bihasap éngamlar berip, énce inçe bil, gökcek mahbuplar bağışlap, öñi sera perdeli çadırlar dikdirip, dem desgâhsini kök édip, aman sag gaydıp barıp, Tâhıran galasına düşdüler” (Aşırov, 1993: 19-20) şeklinde gerçekleşmiş ve Kirman savaşındaki yaşanan kötü durumlar destan içinde ortaya konmuştur.*

Hocamberdi Han Destanı’nda Oğlan Han olarak bilinen Lütf Ali Han her ne kadar ölmüş olarak anlatılsa da tarihsel süreç içinde bu olay, tam aksi bir şekilde gerçekleşmiştir. Kirman’dan kaçan Lütf Ali Han buradan Bem şehrine gitmiştir. Şehrin valisi Kirman halkının başına gelen olayları bildiği için Lütf Ali Han’ı yakalayıp Tahran’a göndermiştir. Ağa Muhammed Han, Lütf Ali Han’ı ilk önce kör ettirmiş sonra da Tahran valisi tarafından 1794’te idam edilmiştir. Lütf Ali Han’ın ölümüyle de İran’da Zend Hanedanlığı son bulmuştur (Aliyev, 2019: 40).

Destanda Hocamberdi Han’ın katıldığı ikinci ve son sefer olan Şuşa seferiyle alakalı bilgiler de mevcuttur. Ağa Muhammed Han, Zendlerin son hükümdarı Lütf Ali Han’ı öldürdükten sonra hemen tahta oturmamış, Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan’a seferler düzenlemiştir. İlk olarak 1794 yılında Gürcistan üzerine gitmiştir. Burada II. Heraklius yönetiminde olan Gürcistan yakınlarında bulunan Şuşa adlı şehri kuşatıp orduyu konuşlandırmıştır. Şuşa kalesinin uzun süre ele geçiremeyen Ağa Muhammed Han, Gürcistan’ı tamamen fethetmek için Tiflis’e doğru yola çıkmıştır. Tiflis’e saldırarak burayı ele geçirmiştir (Sümer, 1988: 456).

Hocamberdi Han’ın son seferi olan Şuşa’nın alınması kolay olmamıştır. Destanda Hocamberdi Han, Şuşa seferine giderken başına bir ağrı girmesiyle sefer sekteye uğrasa da başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Buna rağmen Hocamberdi Han, Akmuhammed Şah ile birlikte seferi bitirmiştir. Bu olaylar destan metninde “*Hoçamberdi Han nâçag hem bolsa şa bile yörip, goşuña serencam berip, Şuşanıñ mâhellesini alıp, Şuşanıñ hanınıñ oglunu alıp, Hocamberdi Hana ağır serpaylar salıp, köp éngamlar merhemet édip Şuşanı özüne ray édip, göçüp, çöl Mugan yurduna düşdüler” (Aşırov, 1993: 35) şeklinde anlatılarak seferin başarılı geçtiği ifade edilmiştir. Bu seferin ardında hastalığı git gide artan Hocamberdi Han, vefat etmiştir.*

Tarihteki bilgilere baktığımızda Ağa Muhammet Han, kendisini Mugan çölünde İran şahı ilan etmiştir. Türkmen tarihçi Annapesov, taç töreninde tüm ordu mensuplarının bulunduğu, vezirlerin, vekillerin yer aldığını, Tahran'ın başkent olarak ilan edildiğini, Hocamberdi Han adlı Türkmen hanının bu zamanda vefat ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Ağa Muhammet Han'ın Hocamberdi Han'a hürmet ettiğini ve onu Tahran'a götürüp devlet mezarlığına gömdürdüğünü de anlatmıştır (Aşırov, 1993: 86).

Destan metninde Hocamberdi Han'ın ölümü ile ilgili olarak geçen *“beyik gacırlar, Mirat Han, her ne Yomut nökerleri birle şa Hocamberdi Hanıñ yasın tutup, öz öyüne barmanı, hanıñ süyeginiñ yanında bolup, énce ağır bahalı parçalardan kepen kılıp, Tähran galasınıñ Dövleti dervezesiniñ garşısında şa Hocamberdi Hanı hak öyüne tabşırıp, üstüne gümmez saldırmak bilen boldı”* (Aşırov, 1993: 60) şeklindeki ifade ile Hocamberdi Han'ın ölümü doğrulanmıştır.

Hocamberdi Han Destanı ve Özeti

Hocamberdi Han Destanı, ana hatlarıyla İran'da Kaçar Devleti'nin hükümdarı olan Ağa Muhammed Şah'ın emrinde bulunan ve Türkmenlerin Yomut boyundan olan Hocamberdi Han'ın hayat hikâyesini anlatmaktadır. Destanda kahramanlık yönüyle ilgili bilgiler zayıf bir hâldedir. Kahramanlıkla alakalı olarak ne askerlerin başarılarına ne de yiğitlik ve cesaret unsurlarına yer verilmiştir. Daha çok ölümünün öncesinde Hocamberdi Han'ın şaha hizmet etmek için eşinden ve akrabalarından ayrılması ve bu ayrılık neticesinde yakınlarının duygu durumu anlatılmıştır. Ayrıca destanda, içinde bulunduğu dönemle ilgili olarak sosyal, ekonomik ve siyasi olaylarla ilgili herhangi bir bilgi içermemektedir. Ancak destan, dönemi içerisinde yaşanmış olan tarihsel olaylara ışık tutmaktadır. Bu bakımdan bu Türkmen halk destanının özetine yer verilerek alanla ilgili araştırmacılara bilgi aktarımı hedeflenmektedir. Destanın kısaca özeti şu şekildedir:

Akmuhammet Şah, Kaçar reisi olarak seferden döner. Bir haberci yollayarak Hocamberdi Han'ın hizmetine gelmesini emreder. Ardından haberci, Türkmen beyi Hocamberdi'ye gelerek şahın emrini iletir. Hocamberdi Han, şaha hizmet etmek amacıyla hazırlığını yapar. Hanın eşi olan Tazegül ise ona kötü bir rüya gördüğünü, gittiği anda geri dönemeyeceğini ve gitmemesi gerektiğini söyler. Tazegül'ün bu yalvarmasına aldırış etmeyen Hocamberdi Han, annesiyle aynı düşüncede olan oğlu Kerim Han'ın gitmemesi için ısrar etmesiyle karşılaşır. Ancak Tazegül, aklındaki kötü düşünceleri çıkartarak sağlık ve selamet içinde geri dönmesi için eşine güle güle gitmesini söyler ve vedalaşır. Ardından Hocamberdi Han, yola koyulur. Hocamberdi Han, çölleri aşarak Tahran'a ulaşır. Şahın huzuruna çıkar. Akmuhammet Şah ise bir kalabalık içinde onu görünce sevinir ve ona hoş geldiğini söyler. Hocamberdi Han da her daim onun hizmetinde olduğunu ifade eder.

Daha sonra Akmuhammet Şah, Hocamberdi Han'ı huzuruna çağırır. Hocamberdi Han, şahın huzuruna gelir. Şah, Kirman'a sefer düzenleneceğini, hazırlıkların yapılmasını emreder. Hocamberdi Han ise düşman kalelerinin alınacağını ve Kirman kalesinin yıkılacağını dile getirir. İlk seferin düzenleneceği yer olan Kirman, Akmuhammet Şah ile Hocamberdi Han'ın komutasında başarıyla alınır. Kirman'da bulunan Oğlan Han öldürülüp kadınlar ve erkekler esir edilir. Bu savaştan Hocamberdi Han'a başarılarından dolayı birçok ganimet verilir. Bunun sonrasında ikinci sefer olan Şuşa'yı almak için şah ile Hocamberdi orduyla yola çıkarlar. Hocamberdi Han yolun yarısına geldiğinde fenalaşıp başına bir ağrı girer. Başına kardeşi Murat Han ve askerleri toplanır. Hocamberdi Han, başındakilere başına bir ağrı girdiğini söyler. Akmuhammet Şah, Şuşa'nın yakınlarına geldiklerinde güç toplamak için bir tepede askerlerini dinlendirir. Hocamberdi Han burada kendine gelir. Sonra şah ve Hocamberdi Han Şuşa'ya girerler. Şuşa hanının oğlunu öldürürler. Burada kazandıkları ganimetleri şahın huzurunda askerlerle paylaşırlar. Mugan çölüne doğru yola koyulurlar.

Hocamberdi Han'ın hastalığı daha da artar. Hocamberdi Han'ın hastalandığını gören Akmuhammet Şah, tüm hekimleri toplayıp onun derdine derman olmalarını emreder. Ardından bütün hekimler bir araya gelerek Hocamberdi Han'ı iyileştirmek için dua edip, şifalı bitkilerle ilaç yaparlar. Ancak bu uğraşların hiçbiri fayda etmez. Hocamberdi Han'ın dost ve yarenleri başucunda çaresiz beklerler. Han, artık iyice ecel vaktine girerek ölüm halinde gözleri sönük, rengi sararmış ve tırnakları göğermiş bir durum içerisinde canı ağzına gelir. Bu sırada kardeşi Murat Han kolundan tutarak ağlar.

Allah, ölüm meleği olan Azrail'e Hocamberdi Han'ın canını almasını söyler. O vakit geldiğinde Azrail, Hocamberdi Han'ın gözüne görünür. Hocamberdi Han ile Azrail arasında bir diyalog gerçekleşir. Hocamberdi Han, canını vermek istemez. Azrail bu durumu Allah katına çıkıp iletir. Bunun üzerine Allah, Azrail'e Hocamberdi Han'ın çok hayırsever olduğunu, sağlığında birçok yetimi ve dul kadınları doyurduğunu, onları giydirdiğini, askerlere at bindirdiğini söyler. Ona cennetten bir elma götürmesini emreder. Azrail elmayı alarak Hocamberdi Han'a götürür. Elmayı alan Hocamberdi Han, elmanın üzerinde "bismillah" yazılı olduğunu görür. Azrail, Hocamberdi Han'ın canını imanlı bir şekilde alır ve Hocamberdi Han ölür. Şah ve Kaçar askerleri bu durumun farkına varınca hıçkırarak hıçkırarak ağlarlar. Bu olayın ardından şah, marangozlara bir tabut yaptırır ve Hocamberdi Han'ın cansız bedeni ona konur. Tabutu şah tarafından değerli eşyalarla, mücevherlerle süslenir. Kaçar askerleri, beyleri, Yomut beyleri ve askerleri Mugan çölünden Tahran'a doğru yola çıkarlar. Tahran'a gelindiğinde Hocamberdi Han'ın cenazesi için bir otağ hazırlatır. Bu otağ içine cenaze bırakılır. Herkes teker teker bu otağ içine gelip Hocamberdi Han'ın yasını tutar. Hocamberdi Han kefenlenerek Tahran şehir kapısının yanına defnedilir. Halkın ağlamaları evlerinden, sokaklardan duyulur.

Tüm halk Hocamberdi Han'ın öldüğü haberini Begenç Kadı'dan öğrenmek ister. Begenç Kadı ise Hocamberdi Han'ın öldüğünü ve herkese duyurulmasını halka söyler. Halk, artık Hocamberdi Han'ın öldüğüne tam anlamıyla inanır. Son olarak Hocamberdi Han'ın eşi Tazegül ile kızları Çüyşe, Tokar; oğulları Inak, Nedir, Zeki ve Kerim Han ile kardeşleri Muhammetberdi, Sadık, Arap, Ogulcan Hocamberdi Han'ın ölümü üzerine tek tek ağıt yakarlar ve vedalaşırlar.

Sonuç

18. yüzyıl Türkmen edebiyatında yer alan Abdullah Şâbende, Türkmen halkının duygularına tercüman olmuş edebî şahsiyetler arasına girmiştir. Yazdığı şiirlerde vatan sevgisini, cesaretli olmayı, iyiliği ve güzelliği bunun yanında aşkı ön planda tutmuştur. Şair olmasının yanında usta bir destan anlatıcısı olan Şâbende'nin bilinen Gül-Bilbil, Şabehram ve Hocamberdi Han adında destanları da bulunmaktadır. Türkiye'de Türkmen halk edebiyatı ürünleri üzerine bilimsel çalışmalar yapılarak ülkemizde bu edebî eserler hakkında bilgi verilmesi ve tanıtılması amaçlanmıştır.

Hocamberdi Han Destanı, tarihsel olarak 18. yüzyıldaki Türkmen-İran münasebetlerine kaynaklık eden bir destandır. Destanda İran'daki otorite boşluğundan faydalanan Türkmenlerin Kaçar boyu ile İran'a hâkim olmaya çalışan Zend Hanedanlığı arasındaki mücadele, Hocamberdi Han adındaki Türkmen beyinin etrafında anlatılmıştır. Hocamberdi Han Destanı, bu bakımdan tarihsel hadiseleri barındırdığı için tarihî destan konumundadır. Diğer yandan bakıldığında Türkmen halk şairi Abdullah Şâbende'nin oluşturduğu Hocamberdi Han Destanı ile ilgili müstakil olarak Türkiye sahasındaki edebiyat çalışmalarında detaylı bir şekilde incelemenin yapılmamış olması ve Türkmen destancılık geleneği hakkında yeterli çalışmaların bulunmaması Türk Dünyası edebiyatları açısından bu alandaki eksiklik olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmanın ana hedefi, Türkmen Türklerine ait olan Hocamberdi Han Destanı'nın Türkiye'de tanınması ve tanıtılmasıdır. Maalesef Türkiye'de daha önce Hocamberdi Han Destanı hakkında yapılan bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Yaptığımız bu çalışma, sonrasında yapılacak olan dil ve edebiyat çalışmalarına kaynaklık edecektir.

Kaynakça

Aça, M. (2006). "Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu". *Millî Folklor Dergisi* (72): 85-94.

Aliyev, A. (2019). "Kaçarlar Devleti'nin Kurucusu Ağa Muhammed Şah ve Dönemi". Sosyal Bilimler Enstitüsü. İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı. İslam Tarihi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Aşırov, A. (1993). *Şabende Hocamberdi Han*. Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası Golyazmalar Bölümü.

- Atayev, K. (2010). *XVIII Asyr Türkmen Edebiyaty*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Begmekow, I., Rejebow, P., Tuwakbayewa, M. (2010). *Türkmen Edebiyaty*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Boratav, PN. (1945). *Folklor ve Edebiyat II*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yay.
- Çonoğlu, S. (2011). “Türkmen Edebiyatı: On Sekizinci Yüzyıldan Bağımsızlık Dönemine”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (15): 333-347.
- Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ekici, M. (2002). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I”. *Millî Folklor Dergisi* 53: 27-33.
- Elçin, Ş. (1977). “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”. İçinde: *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. (90-99). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. 1. Baskı. Ankara: Başer Matbaası.
- Kalenderoğlu, İ. (2010). “Türkmen Bahşılık Geleneğinde Tirmeci ve Destancı Bahşılar”. *Türkbilgi Dergisi* (19): 49-58.
- Karadeniz, Y. (2004). “Kaçar Hanedanı”. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Karasoý, Y. (1991). “Destan Kavramı”. *Milli Folklor Dergisi* (10): 37-42.
- Köprülü, MF. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mametyazov, B. (1998). “Türkmen Halk Destanları”. *Atatürk Üniversitesi Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi* (20): 39-43.
- Muallim, N. (2006). *Lugat-i Nâci*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Musayev, A. (2012). *Türkmenistanyň Taryhy*. Daşoğuz: Türkmen Oba Hojalyk Instituty.
- Oğuz, MÖ. (1998). “Destandan Hikâyeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyetine Geçiş Açısından Manas”. Kollektif. İçinde: *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. (130-139). Ankara: TDV Yayınları.
- Özbay, E. (2019). *Türkistan'da Parlayan Bir Yıldız: Türkmenistan*. İstanbul: Hiperlink Yay.
- Sümer, F. (1988). “Ağa Muhammed Şah”. İslâm Ansiklopedisi. C. 1. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 455-456.
- Şahin, Hİ. (2009). “Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları”. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Şemseddin S. (2016). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Eserler Kitaplığı.
- Şimşek, A. (2007). “Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Karşılaştırmalı Türk Destanları Adlı Eserinin Tarih Eğitimi Açısından Değeri”. *Erdem Dergisi* (49): 255-266.
- Şyhnepesow, A. (2010). *XVIII Asyr Türkmen Edebiyaty*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Timurtaş, FK. (1981). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Vilayet Yay.
- Togan, ZV. (1931). “Türk Destanının Tasnifi”. *Atsız Mecmua* (1): 2-3.
- Türkçe Sözlük*. (2005). 10. Baskı. Ankara: TDK Yay.

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I tom A-Ž. (2016). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat Instituty.

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi II tom K-Z. (2016). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat Instituty.

Türkmen Diliniň Sözlügi. (1962). Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıň Neşriyatı Dil Bilimi Institutü.

Türkmençe-Türkçe Sözlük (Hazırlayanlar: Talat, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S.). (1995). İstanbul: Simurg Yay.